

УДК 17.023.32:[378.016:130.2]:378.4(477.411)"364"

Цитування:

Кириленко К. М. Формування української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» в закладі вищої освіти за умов воєнного стану. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 3. С. 10–15.

*Кириленко Катерина Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри філософії і педагогіки
Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-3303-3947>
kf919@ukr.net*

Kyrylenko K. (2022). Formation of Ukrainian Identity in "Philosophy" Course Teaching in Tertiary Education Institution under Martial Law. *National Academy Of Managerial Staff Of Culture And Arts Herald: Science journal*, 3, 10–15 [in Ukrainian].

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ» В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

Метою статті є аналіз напрямів роботи науково-педагогічних працівників, що забезпечують викладання курсу «Філософія» як загальноосвітньої дисципліни студентам нефілософських спеціальностей, з формування української ідентичності в здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня в умовах новітньої війни росії проти України. У статті зазначено, що в українському суспільстві стрімко зростає запит на системне розуміння феномену української ідентичності, за цих умов заклади вищої освіти мають напрацювати дієві шляхи в напрямі формування в студентів української ідентичності. Висвітлено результати напрацювань кафедри філософії і педагогіки Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) з формування української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» в період війни росії проти України та запровадження в Україні воєнного стану. Вказано, що викладання курсу «Філософія» є потужним ресурсом для генерування основ формування української ідентичності в майбутнього випускника ЗВО. Повномасштабне вторгнення росії в Україну засвідчило, що викладач ЗВО має не лише забезпечити якісну предметно-професійну підготовку майбутнього фахівця, але й віднайти належне місце в навчальному процесі для справи формування української ідентичності. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні таких загальнонаукових методів, як спостереження та узагальнення, аналіз і синтез. **Наукова новизна** статті полягає в ознайомленні освітньої спільноти з досвідом роботи кафедри філософії та педагогіки КНУКіМ з формування в студентів української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» у воєнний час. **Висновки.** З'ясовано, що аналіз понять «національна ідентичність», «індивідуальна», «колективна», «усвідомлена», «неусвідомлена» та «фрагментарна» ідентичність у світових інтелектуальних студіях та українському суспільно-політичному дискурсі; висвітлення підходів до потрактування української національної ідеї як стрижня української ідентичності, розвінчування міфів російської пропаганди, обговорення зі студентами важливих тем сьогодення; створення в навчальному просторі атмосфери м'якого переконання в необхідності побудови україномовного суспільного простору; залучення до навчального процесу сучасного україномовного контенту – усе це є шляхами формування в студентів стійкої української ідентичності, важливими напрямками навчально-методичної роботи викладача.

Ключові слова: викладання філософії в ЗВО, українська ідентичність, навчальний досвід КНУКіМ.

Kyrylenko Kateryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Philosophy and Pedagogy, Kyiv National University of Culture and Arts

Formation of Ukrainian Identity in "Philosophy" Course Teaching in Tertiary Education Institution under Martial Law

The purpose of the article is to analyse the trends in activities by academic and teaching personnel of "Philosophy" course as a general subject to students of non-philosophical specialties, on the formation of Ukrainian identity among students of the first (bachelor's) level of tertiary education in the conditions of the current russia's war against Ukraine. The article states that there is a rapidly growing demand for a systematic understanding of the phenomenon of Ukrainian identity in the Ukrainian society, so tertiary education institutions should develop effective ways of forming Ukrainian identity among their students. The results of the work of the Department of Philosophy and Pedagogy of the Kyiv National University of Culture and Arts (KNUK&A) on the formation of Ukrainian identity in the process of "Philosophy" course teaching during the war between russia and Ukraine and the imposition of martial law in Ukraine are highlighted. The article affirms that teaching the "Philosophy" course is a powerful resource for generating the foundations of forming

Ukrainian identity in the prospective university graduate. The full-scale invasion of Russia into Ukraine proved that the lecturer of the tertiary education institution should not only provide high-quality subject-professional training for the prospective graduate, but also find a proper place for the formation of Ukrainian identity during the educational process. **The research methodology** is based on the application of such general scientific methods as observation and generalisation, analysis, and synthesis. **The scientific novelty** of the research consists in familiarising the educational community with the work experience of the Department of Philosophy and Pedagogy of KNUK&A on the formation of Ukrainian identity among students during the "Philosophy" course in wartime. **Conclusions.** It was found that the way of forming a stable Ukrainian identity among students, important areas of the lecturer's educational and methodological work include the analysis of the concepts of "national identity", "individual", "collective", "conscious", "unconscious", and "fragmentary" identity in global intellectual studies and Ukrainian socio-political discourse; coverage of approaches to the interpretation of the Ukrainian national idea as the core of Ukrainian identity, debunking the myths of Russian propaganda, discussion with students of currently important topics; creating in the educational space an atmosphere of soft conviction in the need to build a Ukrainian-speaking social space; and the involvement of modern Ukrainian-language content in the educational process.

Key words: philosophy teaching in tertiary education institution, Ukrainian identity, educational experience of KNUC&A.

Актуальність теми дослідження. Від початків існування університетів як освітніх установ філософія була наріжним каменем університетської освіти. При цьому її змістове наповнення не лишалося незмінним. Модель філософії як навчальної дисципліни узалежнена від багатьох факторів, площина вияву яких перебуває далеко за межами університетських аудиторій, але не може не бути висвітлена в університетських студіях і відрефлектована в дискурсі університетської комунікації. Філософія орієнтує на вічне та всечасне, але прокладає до нього шлях через сьогодення. Перебувати в осередді свого часу, бути активним спостерігачем та учасником подій, що відбуваються, долучатися до творення майбутнього, уміти цілісно аналізувати й, водночас, діяльнісно самореалізуватися, бути освіченою та морально зрілою особистістю, свідомим та відповідальним громадянином своєї країни – цьому та іншому вчить філософія молодь, яка в сучасному глобалізованому світі має стати, зокрема, носієм тих національних цінностей, які формують її ідентичність. Пошук шляхів формування української національної ідентичності в студентській молоді став особливо нагальним у часи війни Росії проти України, запит на активізацію цих пошуків зріс після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Модернізація університетського курсу «Філософія» та обмін досвідом такого оновлення за цих умов має незаперечну актуальність.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед численних наукових студій, що спрямовані на вивчення ідентичності, належне місце посідають твори, автори яких вдаються до вивчення національної ідентичності (П. Альтер, Б. Андерсон, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Сміт [8], Ф. Фукуяма [11]). Питання, що висвітлюють ці

та інші теоретики національної ідентичності, не втрачають своєї актуальності досить тривалий час. Не в останню чергу тому, що кожна національна ідентичність неповторна, шлях її становлення унікальний, у кожному історичному часі запит на формування національної ідентичності має своє суспільно-політичне підґрунтя. В умовах війни Росії проти України, що триває від 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію вільної та незалежної України 22 лютого 2022 року, питання ідентичності стало не лише предметом детального вивчення в численних наукових працях (Є. Бистрицький та ін. [1], О. Забужко [4], В. Скуратівський, О. Стегній [9], М. Степико [10], В. Трощинський, Ю. Руденко та ін.), але й жвавого обговорення в суспільстві. Стало очевидним, що війна, яку розв'язала Росія, триває з метою знищення української ідентичності та насадження тоталітарної ідеології «русского міру». Фронтом, на якому триває активний спротив усього українського суспільства поряд з ареною активних бойових дій, є царина культури та освіти. За цих умов зростає запит на оновлення змісту навчальних курсів та пошук новітніх форм роботи освітніх установ, передусім у напрямі формування в молодого покоління української ідентичності. Сформована національна ідентичність є запорукою не лише спротиву й перемоги нині, але й запобіжником у майбутньому проти будь-яких спроб знищити українців. Тож напрацювання науково-методичних розробок, обмін наявним освітнім та навчальним досвідом мають незаперечну актуальність.

Мета статті – напрацювання шляхів формування української ідентичності в студентів нефілософських спеціальностей в процесі викладання їм курсу «Філософія», висвітлення наявного досвіду такої роботи в Київському національному університеті

культури і мистецтв (КНУКіМ) в умовах новітньої війни росії проти України та запровадження в Україні воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Поняття «національна ідентичність» тісно пов'язане з потрактуванням поняття «нація». Згідно з теорією політичної нації, національна єдність постає на основі усвідомлення громадянами своєї спільності не лише на основі етнічної, культурної, географічної спорідненості, а передусім у площині державотворення. За визначенням, яке пропонує «Енциклопедія Сучасної України», національна ідентичність – це «усвідомлена приналежність до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей» [9]. Національна ідентичність виникає на основі осмислення людиною своєї спорідненості зі спільнотою співвітчизників (що є товариством однодумців, згуртованих у часах та просторах світової історії), набуття множини взаємозв'язків із ними, прийняття як імперативу власної поведінки інтересів нації як сфери утвердження духовних та гуманістичних цінностей. Національна ідентичність є потужним об'єднавчим чинником, дієвим мотиватором поведінки, невичерпним ресурсом підтримки та взаємодопомоги.

Формування національної ідентичності починається на основі усвідомлення тягlosti родинних зв'язків, а продовжується прийняттям власної причетності до споріднених по духу людей, які мають спільну історію та прагнуть пліч-о-пліч збудувати майбутнє. Національна ідентичність – це чуття родини в широкому позачасовому та позапросторовому конгломераті духовних істин. Пробудження національної ідентичності особистості водночас тісно пов'язане зі становленням її політичної та громадянської свідомості. Важливим чинником формування національної ідентичності є соціалізація особистості в процесі здобуття освіти та формування базових знань про історію появи нації та суспільно-історичні умови, у яких вона розвивається нині. Інтеграція в духовно-культурний простір людства відбувається шляхом знайомства з історією становлення власної політичної нації як спільноти співгромадян, що є суб'єктом світового культурно-історичного процесу, та усвідомлення внутрішньої потреби спорідненості з нею.

Важливим чинником формування національної ідентичності є освітні установи, зокрема заклади вищої освіти. Як зазначає Л. Губерський, «за нинішніх часів суспільно-політичних трансформацій в Україні саме класичні університети об'єктивно покликані сприяти суспільству у визначенні принципових стратегій розвитку, бути головними осередками утвердження громадянськості та українськості, вироблення нової філософії освіти, спрямованої в майбутнє» [2, 7]. Молодь, що навчається в них, саме набуває політичних прав, зокрема право обирати та бути обраним до органів державної влади чи місцевого самоврядування, стає активним членом суспільства, носієм суспільно-політичних цінностей. Формування української ідентичності в студентів закладів вищої освіти є одним з провідних завдань, на виконання якого має бути зорієнтований викладач дисциплін загального спрямування. Адже доцільність вивчення цих дисциплін зумовлена необхідністю забезпечити здобувачеві освіти в процесі опанування ним певної освітньої програми набуття високого рівня соціокультурного та особистісного розвитку. Важливе місце серед загальних гуманітарних дисциплін, з якими знайомиться здобувач першого освітнього рівня, посідає курс «Філософія». Викладання цієї дисципліни передбачене програмами більшості закладів освіти України. Ознайомлення з предметним наповненням курсу має на меті не лише інтегрувати студента в площину духовно-культурної еволюції людства, але й сформувати його як особистість, яка має високий рівень громадянської та суспільної свідомості. Виконання цього завдання стає гостро нагальним у період воєнного часу, коли світоглядна та громадянська компоненти не менш важливі, ніж професійна. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну активність обговорення суспільно-політичних питань як історії, так і сьогодення в навчальному середовищі закладу вищої освіти стрімко зросла. Потужним майданчиком для цього є, зокрема, і навчальний курс «Філософія».

У процесі викладання філософії в КНУКіМ в час новітньої війни росії проти України та запровадження в Україні воєнного стану було напрацьовано магістральні шляхи формування української ідентичності в студентів закладу вищої освіти. Зазначимо їх.

Роз'яснення в процесі навчальної комунікації зі студентами поняття «ідентичність» (наприклад у контексті

висвітлення теми «Традиції українського філософування»). Ним позначають особистісну характеристику людини, що передбачає гармонійне поєднання усвідомленої власної самобутності й тісної причетності до певної спільноти, самоідентифікацію через неї. Ідентичність водночас є характеристикою згуртованої спільноти як об'єднання свідомих громадян, згуртованих навколо спільного досягнення мети, що заснована на вищих цінностях та має суспільно-громадянське значення. Розрізнення понять «індивідуальна» та «колективна ідентичність», формування в процесі ознайомлення з філософською проблематикою індивідуальної ідентичності студента як інтегрального поняття, сприяння формуванню в нього різних типів групової ідентичності (етнічної, культурної, соціальної тощо). Спрямування зусиль у напрямі формування в студента індивідуальної національної ідентичності та на його ґрунті (незалежно від того, з якою саме нацією він себе ідентифікує) появи «української національної ідентичності» як цілісного, мультинаціонального проекту, що передбачає суспільно-політичне єднання навколо спільного процесу державотворення, що має власну історичну тяглість.

Диференціація понять «усвідомлена», «неусвідомлена» та «фрагментарна ідентичність». Усвідомлена ідентичність є наслідком саморефлексії та самоаналізу індивіда, свідомої ідентифікації себе як члена суспільства. Неусвідомлена ідентичність є зовнішньою маскою (нав'язаною чи сліпо обраною), яку людина репрезентує як «власне Я». Вона існує на рівні функціонування в суспільстві маси як неусвідомленої множини співмешканців, є формою існування масової свідомості. Фрагментарна ідентичність, своєю чергою, – це різновид ідентичності мас, яким пропонують ілюзію вибору. Прихильники концепції «фрагментарної ідентичності» покликаються на те, що індивід не може мати сталої ідентичності, він змінює її залежно від обставин, зміни світу навколо тощо. Насправді фрагментарна ідентичність є шляхом до маніпуляції масовою свідомістю та наслідком загравання з масами. Людина, яка не має сталої усвідомленої ідентичності, перетворюється на маріонетку, яка не розуміє, що відбувається навколо неї, не здатна творити дійсність, вона нав'язані їй думки та штучно сформовану навколо неї реальність помилково сприймає як результат власного вибору [3].

Висвітлення запиту в інтелектуальних студіях останніх років на усвідомлення

значення ідентичності в сучасному постіндустріальному цифровому суспільстві. Зокрема, залучення до змістового наповнення навчальної дисципліни «Філософія» аналізу праці Ф. Фукуями «Ідентичність» [11] (наприклад у контексті висвітлення теми «Традиції сучасного філософування» чи «Соціальна філософія»). Ф. Фукуяма наголошує, що в сучасному мультикультурному та мультинаціональному світі необхідною є національна ідентичність, без неї розпадаються держави й інспіруються громадянські конфлікти. Водночас національна ідентичність мусить бути стійкою, інакше вона не зможе гарантувати безпеки громадянинові та стабільності державі. Філософ пише про «інклюзивну національну ідентичність», що створюється «на основі ліберальних та демократичних цінностей та спільного досвіду, який стане сполучною тканиною і дасть змогу процвітати багатонаціональним суспільствам» [11, 125]. Поза сумнівами, «інклюзивність і є головною ознакою по-сучасному прочитаної національної ідентичності» [5, 34].

Аналіз ідейно-теоретичного підґрунтя української ідентичності в контексті становлення та розвитку поняття «українська національна ідея» в європейському філософському дискурсі (наприклад при ознайомленні з темою «Традиції українського філософування»). До літератури, що аналізують у курсі «Філософія», доречно залучити працю О. Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» [4]. Це змістовна філософська праця та унікальна рефлексія над національною ідентичністю, аргументована численними історичними фактами.

Аналіз поняття «українська ідея», висвітлення історично сформованих підходів до його трактування (слов'янофільський, громадівський, період національного радикалізму), аналіз сучасних дискусій навколо його визначення та сутності. Під національною ідеєю слід розуміти «синкретичний погляд на свою національну ... спільноту як на єдиний, розгорнутий у соціальному часі й «соціалізованому» просторі континуум і водночас як на суб'єкта всезагального історичного процесу» [4, 11].

Розвінчування міфів, які штучно створює та активно нав'язує російська пропаганда. І тих, що були вигадані в часи російської імперії та активно тиражувала пізніше советська ідеологічна машина, і тих, що продукують ідеологи «русского міру» нині. Чи не найбільш токсичним є міф про єдність трьох

слов'янських народів. Він дотепер має своїх adeptів та демонструє здатність до мімікрії в найрізноманітніші середовища, попри те, що не має під собою жодного історичного підґрунтя. Висвітлення справжніх мотивів його створення, що мають імперське коріння і вмотивовані прагненням до поневолення та поглинання інших, – одне з нагальних завдань викладача курсу «Філософія».

Обговорення актуальних тем сьогодення в контексті висвітлення тематики курсу. Ідеться про оперативне переформатування змістової частини навчального курсу в процесі його викладання, залучення до обговорення на занятті подій, що мали місце в переддень спілкування зі студентами.

Створення атмосфери м'якого переконання у важливості побудови україномовного суспільного простору. На прикладі аналізу ідей сучасних філософів (наприклад М. Гайдеггера) слід висвітлити потрактування філософським дискурсом мови як сфери буттєвості, простору для збереження та плекання духовних істин. Слід навчити студентів бачити за сукупністю лінгвістичних норм і правил більш глибинні пласти, що зберігає в собі мова. Показовими в цьому контексті також є твори українських інтелектуалів (П. Мовчан) [7].

Пропагування в процесі викладання курсу сучасного українськомовного навчального контенту. Поряд з оновленням списку рекомендованої навчальної літератури в напрямі вилучення з нього російських та російськомовних джерел як інструментів просування російською пропагандою своїх ідеологем мають бути залучені новітні українські інформаційні джерела (подкасти, відеолекції тощо). Важливо також пропонувати студентам україномовну перекладну європейську навчальну літературу, знайомство з якою долучить їх до європейського освітнього процесу, засвідчить реформування української освіти в напрямі інтеграції з європейською освітньою системою (М. Фюрст, Ю. Тринкс) [12].

Наукова новизна дослідження полягає в ознайомленні освітньої спільноти з досвідом роботи кафедри філософії та педагогіки КНУКіМ з формування в студентів української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія».

Висновки. Щоб виробити в здобувачів розуміння власної національної ідентичності, що особливо актуально в нинішній військовий час, у процесі викладання філософії викладач має акцентувати на змісті поняття «ідентичність», аналізі діалектичного взаємозв'язку понять «індивідуальна

ідентичність» та «колективна ідентичність», пояснити відмінності між усвідомленою, неусвідомленою та фрагментарною ідентичністю як нагальними напрямками філософської рефлексії у світових інтелектуальних студіях та українському суспільно-політичному та дискурсі. Вивчення ідейно-теоретичного підґрунтя української ідентичності, висвітлення підходів до потрактування української національної ідеї, розвінчування міфів російської пропаганди, обговорення зі студентами важливих тем сьогодення, створення в навчальному просторі атмосфери м'якого переконання в необхідності побудови україномовного суспільного простору, залучення до навчального процесу сучасного україномовного контенту – такими є шляхи формування в студентів стійкої української ідентичності, що визначають напрями навчально-методичної роботи викладача. Досвід викладання студентам КНУКіМ курсу «Філософія» в умовах воєнного стану засвідчив дієвість описаних методів роботи. Вважаємо суттєвим в умовах новітньої війни росії проти України доповнити освітню складову (наприклад її варіативну частину) навчальними курсами для формування в студентів відчуття національної ідентичності. Предметом подальшого вивчення має стати напрацювання шляхів формування української ідентичності в процесі викладання інших дисциплін в освітньому просторі ЗВО, що посилять ефективність навчально-виховного процесу.

Література

1. Бистрицький Є., Пролесв С., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р., Білий О. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і Літера, 2018. 464 с.
2. Губерський Л. В. Філософія і освіта: зустріч перспектив. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 6–13.
3. Єгупов М. В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2015. 214 с.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Факт, 2006. 156 с.
5. Кириленко В. А. Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління. *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 32–39.
6. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
7. Мовчан П. Витоки. Книга роздумів. Ч. 1. Київ : Просвіта, 2004. 208 с.

8. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.

9. Стегній О. І. Національна ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України* : вебсайт. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71062 (дата звернення: 06.06.2022).

10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 336 с.

11. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.

12. Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : Дух і Літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.

References

1. Bystrytskyi, Ye., Proleiev, S., Loznytsia, S., Zymovets, R., Kobets, R., Bilyi, O. (2018). National identity and civil society. Kyiv [in Ukrainian].

2. Huberskyi, L. V. (2013). Philosophy and education: a meeting of perspectives. *Philosophical thought*, 5, 6–13 [in Ukrainian].

3. Iehupov, M. V. (2015). Identity as an attribute of a person and society. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

4. Zabuzhko, O. (2006). Philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Frankivsk period, Kyiv [in Ukrainian].

5. Kyrylenko, V. A. (2022). National identity and its influence on social consolidation and efficiency of public administration. *Issues in Cultural Studies*, 39, 32–39 [in Ukrainian].

6. Kozlovets, M. A. (2009). The phenomenon of national identity: challenges of globalization. Zhytomyr [in Ukrainian].

7. Movchan, P. (2004). Origins. A book of thoughts. Part one. Kyiv [in Ukrainian].

8. Smith, A. D. (1994). National identity. Kyiv [in Ukrainian].

9. Stehni, O. I. National identity. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71062 [in Ukrainian].

10. Stepyko, M. T. (2011). Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation. Kyiv [in Ukrainian].

11. Fukuyama, F. (2020). Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. Kyiv [in Ukrainian].

12. Furst, M., Trinks, J. (2018). Philosophy. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.06.2022

Отримано після доопрацювання 08.07.2022

Прийнято до друку 14.07.2022